

<https://dx.doi.org/10.30510/psi.2022.338490.3431>

The rules of menstruation in the holy Sharia of Islam and the study of its jurisprudential documents

Abstract

Menstruation, which has been interpreted as the monthly bleeding of women, is one of the issues that has overshadowed the lives of half of the world's population of seven billion today. This indicates the importance of this issue. Menstruation, which affects the vast majority of women, is blood that is often black, red, hot, and thick, accompanied by pressure and burning. The truth of this title is achieved with the following conditions: the woman is mature, not menopausal, the blood is not less than three days and not more than ten days, the blood is continuous for three days and the blood is pure for ten days. Menstruating women are divided into several categories: The first type of habitual women, which is itself three categories: habitual when numerical, habitual when numerical and habitual numerical, the second type beginner, the third type anxious and the fourth type nasya. Women during menstruation have the following rules: Invalidity of prayer, fasting, Tawaf and I'tikaaf, it is forbidden to enter the mosque, touching the name of God and the Qur'an, reciting prostrated chapters, intercourse, etc.

Keywords: menstruation (menstruation), habitual, anxious, beginner, fasting.

احکام حیض در شرع مقدس اسلام و بررسی مستندات فقهی آن

تاریخ دریافت: 1401/4/10

تاریخ پذیرش: 1401/6/7

فاطمه زهرا وزارتی¹افتخار دانش پور²

چکیده

حیض که از آن به عنوان خون‌ریزی ماهیانه زنان تعبیر شده است، یکی از موضوعاتی است که زندگی نیمی از جمعیت هفت میلیارد نفری امروز دنیا را تحت الشعاع خود قرار داده است. این امر حاکی از اهمیت این موضوع است. عادت ماهانه که اکثریت قریب به اتفاق زنان دچار آن می‌شوند، خونریزی است که غالباً سیاه، سرخ، گرم و غلیظ است که با فشار و سوزش همراه است. صدق این عنوان با این شروط محقق می‌شود: زن بالغ باشد، یا سسه نباشد، خون کمتر از سه روز و بیشتر از ده روز نباشد، در مدت سه روز خون مستمر و مداوم باشد و تا خون بعدی ده روز ظاهر باشد. زنان حائض، به چند دسته تقسیم می‌شوند: قسم اول زنان صاحب عادت که این قسم خود سه دسته‌اند: صاحب عادت وقتیه عددیه، صاحب عادت وقتیه و صاحب عادت عددیه، قسم دوم مبتدئه، قسم سوم مضطربه و قسم چهارم ناسیه. زنان در ایام حیض دارای احکامی به این شرح می‌باشند: عدم صحت نماز، روزه، طواف و اعتکاف، حرام بودن ورود به مسجد، مس نام خداوند و قرآن، خواندن سوره های سجده دار، مقاربت و....

کلیدواژه‌ها: حیض (عادت ماهانه)، صاحب عادت، مضطربه، مبتدئه، ناسیه.

¹ دانشجوی دکتری الهیات رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه مذاهب اسلامی تهران (نویسنده مسئول).

² دکترای الهیات رشته فقه و حقوق امامیه استادیار گروه فقه و حقوق امامیه دانشکده فقه و حقوق اسلامی دانشگاه مذاهب

یکی از موضوعاتی که برای هر بانویی در دنیا مطرح می‌شود دیدن خون حیض است. بطور میانگین هر زن در هر سال 12 بار و ماهی چند روز عادت ماهانه می‌شود. عادت ماهانه از جمله مسائلی است که زندگی شخصی و اجتماعی هر زن را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد، بطوری‌که حتی در مواردی باعث مختل شدن آن می‌شود و به تبع آن در زندگی دیگر اشخاصی که با آنان هستند تأثیر می‌گذارد.

از آنجایی که دین مبین اسلام به همه جوانب زندگی بشر توجه کرده و برای آن تکالیف و احکامی را مقرر نموده است و همچنین با توجه ویژه‌ای که به زن و آرامش و معنویت او مبذول داشته و با دقت در اینکه خداوند شناخت کاملی از همه جوانب جسمی و روحی مخلوقش دارد، در این مورد هم که جزء مسائل اختصاصی بانوان است سکوت نکرده است و آن را در مبحث جداگانه‌ای با عنوان حیض مطرح می‌کند و احکام ویژه‌ای را که هم شامل وجوب و هم حرمت می‌شود بیان می‌دارد و حتی مکروهات و مستحبات آن را نیز مطرح می‌کند.

می‌دانیم که مدیریت منزل و بیشترین بار تربیت فرزندان بر دوش مادران است و همچنین برخی از بانوان علاوه بر این مسئولیت‌ها، در خارج از منزل نیز مسئولیت‌هایی را بر عهده دارند.

همانطور که در قرآن کتاب هدایت بشر در آیه 222 سوره بقره آمده است:

«وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هِيَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ...»

«از تو درباره عادت ماهانه شدن زنان می‌پرسند، بگو: آن رنجی است برای زنان...»

آنچه مسلم است، عادت ماهانه رحمت الهی و قانونی اجتناب ناپذیر در خلق زنان و دختران است و فرآیندی سالم و طبیعی برای بقای نسل بشری است که مکانیسمی جهت پاکسازی رحم برقرار می‌کند. برخی از زنان قبل از خونریزی ماهانه یا در شروع آن دچار مشکلات جسمی - روحی می‌شوند که آنها را در فعالیت‌های اجتماعی، خانوادگی و روزمره زمین گیر کرده است و در روند زندگی‌شان اختلال ایجاد می‌کند. این ناراحتی به سندروم پیش عادت ماهانه معروف است. زنان یک هفته قبل از این وضعیت در بدن خود دچار تغییراتی می‌شوند که این احساس، تهوع، سردرد، نفخ شکم، تبخال، احساس یبوست و تحریک‌پذیری، خستگی، تشنگی و... می‌باشد. رعایت دقیق همه احکام الهی، بانوان را در کاهش این اختلالات بسیار کمک می‌کند.

با توجه به این مطالب و اینکه زنان در این ایام که بطور میانگین هفت روز در هر ماه، می‌باشد، دچار شرایط جسمی و روحی نامساعدی می‌شوند و از آنجا که در زندگی خانوادگی و اجتماعی نقش بسزایی دارند، این شرایط نامساعد به دیگران نیز منتقل می‌شود. بنابراین اگر بانوان محترم با این موضوع آشنایی بیشتری داشته باشند و احکام مربوط به آن را بدانند و بطور دقیق به آن عمل کنند، یقیناً شرایط مساعدتری را پیش رو خواهند داشت و به تبع آن همسران، مادران، دختران و شهروندان بهتری خواهند بود. چرا که شارع مقدس احکام را طبق مصالح و مفاسد بیان فرمودند. قابل توجه است که این امر در درجه‌ای از اهمیت قرار دارد که

با وجود اینکه علی الظاهر این موضوع مختص بانوان است اما شارع مقدس مردان را نیز مخاطب احکام خود قرار داده است و باید‌ها و نباید‌هایی را نیز برای آنها ایراد فرموده است. ضروری است که هرچه بیشتر و دقیق تر به این مسأله پرداخته شود تا هم بانوان و هم آقایان به این مسأله بهتر واقف شوند که هم در سلامت و هم طهارت جسم و روح بگونه‌ای موفق عمل نمایند. در این پژوهش چستی حیض، احکام و شرایط آن مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد. شایان ذکر است که در باب این موضوع، موضوعات فرعی دیگری نیز مطرح می‌شود مانند استحضاره که در این پژوهش مجال بررسی آنها نمی‌باشد. در این پژوهش پاسخ چند سؤال اصلی مطرح است که با ملاحظات فتوایی و با دقت نظر عنوان شده و جستجو می‌شود.

- 1- حیض چیست؟
- 2- آیا شرع مقدس اسلام در رابطه با این موضوع احکامی دارد؟
- 3- بنابر چه دلایلی این احکام آورده شده است؟
- 4- اولین معیار تشخیص خون حیض چیست؟
- 5- دومین معیار تشخیص خون حیض چیست؟

پیشینه تحقیق

حیض از جمله موضوعاتی است که در ادیان پیش از اسلام نیز به آن توجه شده است. اسلام نیز همانطور که در آیه 222 سوره بقره و برخی آیات دیگر مشاهده می‌شود به آن پرداخته است. بعد از پیامبر گرامی اسلام در بیانات ائمه اطهار و بعد از ایشان در کتب فقهی دیده می‌شود یعنی در اواخر قرن دوم که احادیث مطرح شد و احکام مشخص گردید، فقها و بزرگان دین و اهل علم احکام آن را برشمردند.

گرچه موضوع حیض یا عادت ماهانه از دیر باز مورد توجه فقهای عامه و خاصه بوده اما نوع تحقیقات انجام شده درباره موضوع این تحقیق بسیار اندک و در چهارچوب‌های بخصوصی صورت گرفته است، بگونه‌ای که ردیابی و گردآوری مطالب مربوط به آن با دشواری فراوان همراه بوده است.

بنابراین جز پاره‌ای از ارشادات و نظرات مقطعی کوتاه، کاری صورت نگرفته است، مگر در کتب فقهی. جایگاه اصلی این عنوان باب طهارت است. لیکن به مناسبت در برخی ابواب دیگر، نظیر صلاه، صوم، اعتکاف، حج، رفع حجر و کفارات نیز از آن سخن گفته‌اند.

روش تحقیق

روش کار بصورت کتابخانه‌ای بوده است. بدین صورت که ابتدا یک تحقیق موضوعی در مذهب شیعه با استفاده از کتاب‌های فقهی از جمله الجواهر، المختلف، الدروس و... با رعایت ضوابط مربوط به احکام و فتوای علما و فقها انجام شد و سپس با مشخص کردن احادیث مستند مربوطه، به بررسی مباحث پرداخته شده است.

تعریف مفاهیم اصلی

تعریف لغوی و شرعی حیض

«بیرون آمدن خون از رحم در چند روز از هر ماه، بی نماز شدن» (خلیل جر، 1384: 878).

حیض درکلمات بسیاری از فقها به خونی که پس از بلوغ، به صورت عادت ماهانه، در ایامی خاص از رحم زن بیرون می آید، تعریف شده است. تعریف یاد شده بنابر تصریح برخی، معنای لغوی و شرعی حیض است. بنابراین حیض، اسمی برای خون یاد شده است (نجفی: 61). لیکن برخی، آنرا اسم معنا (مصدر) دانسته و به جریان خون مخصوص یا گرد آمدن خون در رحم و یا خروج آن از رحم تعریف کرده اند. در کلمات بسیاری از لغویان نیز حیض به سیلان و جاری شدن معنا شده است. صحت اضافه خون به حیض و اطلاق خون نیز مؤید اسم معنا بودن آن است (الحسینی الروحانی، 1412: 9).

البته ثمره ای بر این اختلاف مفهومی مترتب نیست.

نام های دیگر حیض

از حیض به طمث، قره و محیض نیز تعبیر می شود. (البته قره معنایی دیگر نیز دارد که آن معنی پاکی می باشد) و به زنی که حیض است حائض می گیرند.

تعریف زن صاحب عادت

زنی که دو ماه به صورت یکسان خون ببیند.

تعریف زن صاحب عادت وقتی عددیه

زنی که دوبار در وقت معین خون ببیند و شمار روزهای آن نیز یکی باشد، مثلاً هر دو ماه، اول تا هفتم ماه (بنی هاشم، 1379: 285).

تعریف زن صاحب عادت عددیه

زنی که شمار روزهایی که خون می بیند یکسان است، اما زمان، آنها متفاوت می باشد، مثلاً هر دو ماه هفت روز خون می بیند، لیکن یکی در اول و دیگری در وسط ماه (همان: 286).

تعریف زن صاحب عادت وقتی

زنی که زمان خون دیدنش یکسان، اما روزهای آن متفاوت است. مثلاً در اول هر دو ماه خون می بیند. لیکن در یک ماه پنج روز و در ماه دیگر هفت روز (همان: 286).

تعریف زن غیر صاحب عادت.

زنی که در مسئله خون دیدن عادت ندارد.

تعریف زن مبتدئه.

زنی که نخستین بار خون می بیند (همان: 286).

تعریف زن مضطر به

زنی که چند بار خون دیده ولی متفاوت، و عادت مستمر و ثابت نداشته است (همان).

زنی که عادتش را فراموش کند. از آن به متحیره نیز تعبیر شده است (همان).

بخش اول: اقسام صاحب عادت

در بیان عادت وقتیه و عددیه

زن با تکرار حیض یعنی نه یک بار که با دو بار یا بیشتر به اجماع محصل و منقول همانگونه که از بیشتر اهل سنت نقل شده دارای عادت می‌شود. برخلاف برخی از اهل سنت [که برای صدق عنوان «ذات عادت»] یک بار حیض شدن را نیز کافی می‌دانستند و البته بعضی از اصحاب شیعه نیز یک بار حیض دیدن را کافی می‌دانستند. ولی این نظر علاوه بر اینکه با مبدء اشتقاق واژه عادت منافات دارد [چون واژه عادت از عود همراه با تکرار است] بخاطر ادله ذکر شده و اخبار معتبر، (حرعاملی) همانگونه که نظریه شرط سه مرتبه [در تحقق ذات عادت] باطل است چرا که به اتفاق علماء شیعه همانگونه که شهید اول در ذکری آورده است سه بار شرط نیست. و از این گفته معلوم می‌شود که ارجاع صدق عنوان ذات عادت به عرف نیز همچون موارد دیگر توجیهی ندارد.

ادله و مستندات روایی صدق عنوان عادت بر دو بار و بیشتر حیض دیدن

بخشی از روایت مرسل یونس از امام صادق (ع) است که در ارتباط با زن مبتدئه می‌گوید: «اگر خون در کمتر و یا بیشتر از هفت روز قطع شود زن باید در ساعتی که خود را پاک می‌بیند غسل نموده و نماز بگذارد و پیوسته چنین کند تا انتظار خون دیدن در ماه دوم فرا رسد و اگر خون در ماه دوم با همان برنامه زمانی ماه اول قطع شود و بهمین روال دو یا سه حیض بگذرد در این موقع دانسته می‌شود که این برنامه زمانی برای او به عنوان وقت و ویژگی خلقتی شناخته می‌شود که باید بر آن اساس عمل نموده که به غیر این برنامه زمانی توجهی نکند - روایت ادامه دارد تا آنجا که امام می‌فرماید - زمان بندی هنگامی وقت زن بحساب می‌آید که دو یا سه خون براساس آن زمان بندی بگذرد بخاطر اینکه پیامبر (ص) به زنی که ایام حیضش را می‌شناخت فرمود: در ایام حیضهات نماز را واگذار. از این جمله در می‌یابیم که پیامبر یک بار خون دیدن را سنت قرار نداده و نفرموده اند نماز را ایام یک حیضت رها کن بلکه «اقراء» (چند حیض) را سنت قرار داده اند که کمترین عدد دو حیض و بالاتر است (همان) تا آخر روایت.»

2 - روایت دوم موثقه سماعه بن مهران است که می‌فرماید: «اگر در دو ماه تعداد ایام حیض یکسان باشد آن زمان بندی ایام حیض زن محسوب می‌شود.» (همان).

معیارهای عادت وقتیه و عددیه

از این دو روایت و اجماع گذشته چنین بدست می‌آید که زن با دو بار حیض شدن «ذات عادت» می‌شود و آن به این گونه است که بار اول خون ببیند سپس برای مدت یکسان، همراه با همزمانی تاریخی نیز باشد مثلاً هر دو بار در ابتدا ماه، خونریزی آغاز شود چنین حیضی هم دارای وقت و هم دارای عدد است.

اگر حیض دیدن زن هر دو بار در یک زمان و تاریخ از ماه نباشد تنها عادتش عددی است.

معیارهای عادت وقتی

آن در صورتی است که حیضها در یک زمان و تاریخ از هر ماه اتفاق می افتد ولی تعداد روزها در هر حیض با دفعه دیگر متفاوت است ولی این نوع آخر که از نظر مدت مختلف است. داخل در عبارت مصنف نمی شود [چون گفته مثل عادت قبلی] ولی قول اقوی این است که در این نوع آخر نیز «ذات عادت» محقق می شود و به مجرد دیدن خون در همان روز همسان با ماه قبل، حکم حیض در مورد زن جاری می شود. بله اگر این خون از ده روز تجاوز کند حکم به ایام عادت نمی شود آنگونه که در عددی [با ماه قبل تنها در تعداد روزها یکسان باشد نه در تاریخ آن] بمجرد خون دیدن حکم به حیض بودن می شود بله در ارتباط با نوع «وقتی عددیه» هم زن ذات عادت محسوب شده و باید به ایام عادت رجوع کند و هم حکم به حیض بودن به مجرد رؤیت خون می شود و به این جهت این نوع بهترین نوع اقسام سه گانه است.

عادت عرفی و شرعی

اگر حیض و طهر برای زن تا مدت های طولانی بطور مساوی محقق شود [یعنی در چندین ماه مقدار حیضها یکسان و مقدار طهرها نیز یکسان باشد] این امر موجب امر متعارف عرفی می شود که در پایبندی به آن منعی وجود ندارد. چون در چنین صورتی صحیح است که گفته شود چنین فردی ایام، وقت و اقراء خود را می شناسد بلکه گاه چنین علائم عرفی از دیگر امارات در شناخت این موارد قوی تر است همانند موقعیکه چنین وضعی سال های متعدد به همین شیوه ادامه یابد. در این صورت ملاکی که در روایات آمده یعنی دوبار حیض دیدن حمل بر اراده عادت شرعی می شود [تا با عادت عرفی منافاتی نداشته باشد] و تکرار دوبار مختص به حیض است [و شامل طهارت نمی شود] والا عادت های عرفی ضابطه خاصی ندارد بنابراین در روایات در این صورت چیزی وجود ندارد که دلالت بر نفی عادت عرفی در ارتباط با طهر نماید. در این امر [پیرامون تفاوت عادت عرفی و شرعی] واقعا نکات سودمندی وجود دارد.

بررسی اشتراط تکرار دو طهر در تحقق عادت وقتی

آیا در تحقق عادت وقتی لازم است که دو طهر تکرار شده از لحاظ وقت مساوی باشد؟ چه بسا شرط بودن ممکن است از عبارت شهید در ذکری برآید. لازمه این نظر آن است عادت وقتی تا شروع حیض بار سوم ثابت نشود [برای اینکه تا حیض سوم شروع نشود مقدار طهر دوم معلوم نمی شود] حال اگر طهر دوم در همان زمانی تمام شود که طهر اول تمام شده عادت وقتی محقق می شود و آلا نه. [در جواب به سؤال بالا باید گفت] نظر قوی تر عدم وجود چنین شرطی است چون بدون این شرط نیز شناخت و ضبط وقت عادت وقتی صحیح است و از ملاحظه اخبار نیز همین نظر برمی آید.

اشتراط یکسان و پیوسته بودن دو حیض

نکته بعد اینکه آنچه از ظاهر دو خبر سابق خصوصاً مرسل یونس برمی آید این است که در عادت چه وقتیه و چه عددیه شرط است که دو حیض یکسان، پیوسته باشد به گونه ای که بین آنها یک حیض ناهمگون فاصله نشده باشد و تعدادی از اصحاب نیز به این امر تصریح نموده اند در این صورت کلام علامه در منتهی و دیگر کتب مبنی بر اینکه با تکرار حیض ناهمگون نیز عادت محقق می شود تمام و صحیح نیست مثلاً در یک ماه سه روز و در ماه دیگر پنج روز و در ماه سوم هفت روز خون ببیند و دوباره در سه ماه بعدی به همین ترتیب خون ببیند چون در این صورت دو حیض همگون به طور پیوسته محقق نشده و تحقق همگونی در مجموع شش ماه کافی نیست. بله اگر اینگونه تکرار سه ماه سه ماه به دفعات متعدد تحقق یابد به گونه ای که عادت عرفی محقق شود می توان مدعی اثبات عادت شد چنانکه همین نکته را قبلاً در ذکر کلام شیخ طوسی در مبسوط آوردیم. چون صحیح است که گفته شود چنین زنی وقت و ایام اقراء خود را می شناسد و در این صورت ملاک آمده در دو روایت را می توان بر ضبط عادت شرعی نه عرفی حمل نمود والا عادت عرفی به عرف واگذار شده است و مقصود از روایات نفی عادت عرفی نیست.

احکام زن دارای عادت وقتیه و عددیه

زن دارای عادت از نوع وقتیه و عددیه با دیدن خون در زمان عادت به اجماع باید نماز و روزه را ترک کند چنانکه در معتبر، منتهی، تذکره و کتب دیگر نقل شده است و بخاطر صحیح ابن مسلم که آورده: از امام صادق (ع) در ارتباط با زنی پرسیدند که در ایام عادتش خون زردی می بیند. امام فرمود «باید تا تمام شدن ایام عادتش نماز را ترک کند.» (همان: باب 4 از باب حیض) و در مرسل یونس از امام صادق (ع) آمده است «هر مایعی که زن در ایام حیضش ببیند چه زرد و چه قرمز جزء حیض بحساب می آید.» (همان) و روایات دیگری که مثل این دو است. تا جائی که محقق کرکی در جامع المقاصد آورده «روایات متواتر از پیامبر (ص) و ائمه (ع) بر لزوم ترک عبادات با دیدن خون در ایام حیض وارد شده است.

بخش دوم: غیر صاحب عادت

حائض شدن زن مبتدئه

همانگونه که زن دارای عادت عددیه بنابر برخی تفاسیر جزء مبتدئه بحساب می آید. مگر اینکه در این حکم علاوه بر اجماعی که در عبارت ادعی شده و علاوه بر صدق اسم ذات عادت بر عادت عددیه به روایاتی استیناس شده است که دلالت بر حکم حیض به مجرد دیدن خون می نماید در زن دارای عادت وقتیه در صورتیکه خون را قبل از وقتش ببیند مثل 1- روایت علی ابن ابی حمزه که می گوید در حضور امام صادق (ع) سوال شد درباره زنی که ترشحات زرد رنگ دیده است امام فرمود: «رطوبتی که قبل از حیض باشد حیض محسوب می شود و رطوبتی که بعد از حیض باشد حیض نیست.» (جرعاملی، باب 4 از ابواب حیض) و در روایت 2- مضمهر معاویه بن حکیم از امام نقل می کند که فرمود: «رطوبت زردرنگی که دو روز قبل از ایام حیض باشد حیض بشمار می آید. ولی اگر بعد از ایام حیض باشد جزء حیض نیست و چنین رطوبتی در ایام حیض، حیض است.» (همان).

3- موثقه ابی بصیر از امام صادق(ع) در مورد زنی سؤال شد که رطوبت زردی می‌بیند امام فرمود: «اگر دو روز قبل از ایام حیض رطوبت ببیند جزء حیض است ولی اگر دو روز بعد از حیض باشد: حیض محسوب نمی‌شود.» (همان).

4- خبر سماعه که می‌گوید: از امام راجع به خونی که قبل از وقت حیض ببیند سؤال کردم امام فرمود: «باید از خواندن نماز خودداری نماید زیرا چه بسا وقت حیض زودتر می‌رسد.» (همان).

اقوال مربوط به زن مبتدئه

در حکم به حیض بودن زن مبتدئه اقوالیست: 1- به مجرد دیدن خون مطلقاً حکم به حیض بودن می‌شود. 2- اگر خون سه روز ادامه داشته باشد حکم به حیض می‌شود.

3- اگر خون جامع صفات خون حیض باشد حکم به تحیض می‌شود والا خیر. 4- تفصیل بین کارهایی که واجب است انجام دهد و کارهایی که باید ترک کند که فقهاء در انتخاب این اقوال و مستندات آنها اختلاف نظر دارند. همانگونه که از مختصرالنافع محقق بر می‌آید.

قول اول از کتابهای هدایه، مبسوط، جامع و اصباح بر می‌آید و در کتب دیگر به آن تصریح شده است. بلکه محقق طباطبائی به تبعیت از شارح مفاتیح الشرایع و خیفه بهبهانی این قول را به مشهور نسبت داده‌اند. همانگونه که قول دوم قولی است که در کتابهای کافی، سرائر، معتبر، تذکره و جامع المقاصد به آن تصریح شده و از ابن جنید و علم الهدی و سلار نیز نقل شده است. قول سوم گاه از برخی عبارات مقنعه و از مختلف و منتهی بر می‌آید و در کتاب مدارک و کفایه به آن تصریح شده و از ذخیره و مفاتیح نیز نقل شده است. حتی در کتاب مدارک آمده که مورد نزاع بین فقهاء همین [قول سوم] اختلاف در واجد صفات خون حیض بودن است. حتی دیدگاهی که روایات را حمل بر ذات عادت یا مستمرالدم می‌کند مرفوع است. چرا که ملاحظه اخبار این نظر را نفی می‌کند و لی زنی که خونس فاقده صفات است ظاهراً باید تا سه روز بخاطر اصول و قواعدی که حیض بودن را نفی می‌کند منتظر بماند همچنین بخاطر آنچه از فرمایش امام صادق(ع) در صحیحه حفص فهمیده می‌شود که می‌فرماید: «بدرستی که خون حیض گرم و غلیظ و سیاه است که دارای جهش و حرارت است و خون استحاضه زرد و سرد است و هرگاه خون دارای حرارت، جهش و سیاهی باشد زن بایستی نماز را ترک نماید.» و مانند این روایت روایات دیگر است. همچنین از جهتی بخاطر مفهوم فرمایش امام(ع) در مرسل یونس که می‌فرماید: «هنگامی که زن در ایام حیضش خون ببیند نماز را ترک می‌کند و اگر خونس سه روز ادامه یابد حائض می‌باشد تا آخر روایت».

بخش سوم: نقای متخلل، اختبار واستظهار

حکم نقاء متخلل (پاکی منقطع در ایام حیض)

اگر زن چه عادت دار و چه غیر عادت دار سه روز خون ببیند و پس از آن قطع شود این خون بی تردید حیض است و علامه در تذکره این نکته را با یقین بیان داشته است. و صحیحه یونس بن یعقوب بر آن دلالت دارد که می‌گوید: «به امام صادق عرض کردم: زنی سه یا چهارروز خون می‌بیند. حضرت فرمود: از نماز

خودداری کند.» (همان، باب 6: حدیث 2) تا آخر حدیث و بنابر حکم کلی ذکر شده فرقی نیست که حکم جامع صفات باشد یا نباشد.

همینطور اگر بعد از سه روز و قبل از دو روز خون ببیند یا خود دهمین روز از روز اولی که خون دیده و در اثناء آن خون قطع شود تمامی خون ها و پاکی و قطع خون بینابین، حیض می باشد و در این خصوص اختلافی بین اصحاب نیافتم و از کلمات برخی ادعای اجماع بر آن می آید. چنانکه برخی دیگر به صراحت مدعی اجماع گشته اند بدون اینکه بین جامع صفات و غیر آن یا بین ذات عادت و غیر آن فرقی گذاشته می شود.

اختبار حائض هنگام قطع خون قبل از ده روز

اگر بیرون آمدن خون حیض قبل از اتمام ده روز قطع شود چه در زن دارای عادت و چه در غیر آن بر او استبراء لازم نیست چون ده روز بیشترین مدت حیض است. با این حال احتمال دارد خون داخل رحم باقی مانده باشد بنابراین در این مسئله غیر از نظری که ممکن است از کتاب اقتصاد با تعبیر لفظ ینبغی که دلالت بر استحباب [نه وجوب] می کند، برآید که اختلافی [بین فقهاء] نیافتم. و این حکم این است که بر زن اختبار یعنی طلب پاکی رحم با داخل نمودن پنبه و مانند آن واجب است همانگونه که در فقیه، هدایه، مقنعه، مبسوط، وسیله، جامع، معتبر، قواعد، منتهی، جامع المقاصد و غیر آن آمده است بلکه صاحب ذخیره آنرا در ذخیره به اصحاب نسبت داده است که ادعای اجماع را بر این مسئله می رساند. و در حدائق آمده که ظاهراً در این حکم اختلافی نیست. به خاطر صحیح ابن مسلم از امام باقر (ع) که می فرماید: «اگر زن حائض قصد غسل داشته باشد بایستی پنبه ای را داخل نماید اگر با پنبه خونی خارج شد بایستی غسل کند و اگر چیزی مشاهده نشد بایستی غسل کند و اگر بعد از آن رطوبت زردی دید بایستی وضو گرفته و نماز بخواند» (همان: باب 17) و در امر کردن زن به غسل روایات دیگری نیز مثل روایات بالا وجود دارد و از این روایت با پشتوانه فتوای اصحاب ضعف نظری که از اقتصاد شنیده شد فهمیده می شود جز اینکه نظر صاحب اقتصاد ظاهراً محدود به این می شود که منظور احتمال وجود خون است و اینکه صرفاً به خاطر تعبد باشد جداً بعید است.

بررسی شرط اختبار در صحت غسل

آیا این اختبار در صحت غسل شرط است؟ بگونه ای که بدون آن غسل صحیح نباشد تا جایی که اگر بعد از غسل اختبار کندو پاکی ببیند باز هم غسل صحیح نباشد مادامی که تقدم پاکی را نداند حتی در صورتی هم که بداند با این استدلال که اختبار ممکن است شرط تعبدی باشد و یا اینکه اختبار شرط صحت غسل نیست؟ در میان کلمات فقهاء گفته صحیحی در این خصوص نفاً و اثباتاً ندیدم، مگر اینکه نظر شرط بودن اختبار گاه از ملاحظه عبارات فقهاء بر می آید که استصحاب احکام حائض نیز مؤید آن است و علاوه بر این از نصوص و فتاوی نیز بر می آید و شاید این نظر اول نظر قوی تر باشد. حال اگر صحت غسل متوقف بر اختبار باشد آیا در صورت متعذر بودن شرط ساقط می شود مثل جایی که نایبایی وجود دارد بدون وجود راهبر یا مانند آن یا خیر؟ در این مورد نیز دو وجه وجود دارد. ممکن است برای او غسل واجب نبوده و احتیاطاً عبادت را بعد از آن به جا آورد تا یقین به حصول پاکی نموده و غسل را تکرار کند⁰ بر خواننده است که در این مسئله بطور جدی تأمل نماید.

وجوب غسل هنگام یقین به پاکی

اگر پنبه از خون و رطوبت زردرنگ پاک بیرون آید واجب است غسل نماید چون غسل در چنین حالتی اجماعاً به تصریح (مدارک) و ظاهر کتب دیگر واجب است که اجماع نیز حجت است. بعلاوه روایاتی چون صحیح و غیر آن نیز آورده شد. بنابراین حکم به وجوب غسل در اینجا قطعاً استظهار نیست و این نظر که از سرائر بل از شهیدین ممکن است برآید که کسانی وجود دارند که قائل به استظهاراند بخاطر توهمی است که ابن ادریس از عبارت علامه در مختلف نموده که بایستی به این توهم توجه نمود. بلکه اگر ظن به برگشت خون وجود داشته باشد همانگونه که در دروس آمده می توان قائل به استظهار شد با اینکه نظر قوی تر خلاف این نظر است مگر اینکه در این پاکی منقطع برایش این امر به صورت عادت درآمده باشد به گونه ای که زن مطمئن به بازگشت خون باشد در این صورت تکلیف کردن زن به غسل با یقین به عود حیض خالی از اشکال نیست بلکه ممنوع است چون در شمول ادله بر چنین موردی تردید وجود دارد. و اگر پنبه آغشته باشد ولو به اندازه سر مگس آغشته به خون یا رطوبت زرد، خون به طور قطع و رطوبت زرد علی الظاهر همان گونه در ریاض و غیر آن آمده است که از صریح سلار نیز نقل شده است و گاه رطوبت زرد داخل در منظور کسی است که تعبیر به خون کرده است به خاطر استصحاب احکام حائض و بخاطر ادله دیگر و احتمال محدود بودن استظهار آینده خروج رطوبت زرد و کدر به عنوان مثالی روشن که در این صورت آنچه بر سر پنبه خارج شده داخل در مفاد ادله نشود چون در شمول ادله نسبت به آن تردید وجود دارد. همانند احتمال انحصار به خون در قاعده امکان می توان حکم به حیض بودن رطوبت زرد رنگ در این حال نمود.

ترک غسل هنگام آلودگی باطن

هرگاه پنبه آغشته بیرون آمد زن مبتدئه بایستی صبر نموده، نه غسل کند و نه عبادات کند تا زمانیکه پاک شود و یا اینکه ده روز بگذرد. همانگونه که در قواعد، تحریر، ارشاد، مدارک، کشف الثام و ریاض آمده است و از سرائر معتبر و غیر آن دو بر می آید بلکه در مدارک آن را اجماع دانسته و شهید اول در دروس گفته در نوبت اول و این ظاهر نظر اصحاب است (و بر این نکته علاوه بر اینها و علاوه بر قاعده امکان - اگر در چنین جایی جاری بدانیم بخاطر اصالت عدم تجاوز و علاوه بر اخبار صفات در مورد خون حیضی که جامع صفات است و کسی قائل به تفصیل نشده است) علاوه بر همه موارد بالا خصوص قول امام صادق در در موققه ابن بکیر بر آن دلالت دارد که می فرماید: «اگر زن در اول حیضش خون دید و خون ادامه یافت به مدت ده روز باید نماز را ترک کند» (همان، باب 8: حدیث 6).

وجوب استظهار زن دارای عادت

اما زنی که دارای عادت عددی است چه دارای وقت معین باشد یا نباشد بایستی هنگام پاکی و یا گذشت ده روز اگر آن پاکی در ایام عادتش باشد غسل کند.

این مسأله را اختلافی نیافتیم بلکه ظاهراً مسئله اجماعی است و از احکام امام صادق در مرسل عبدالله ابن مغیره نیز به دست می آید که حضرت می فرماید: «اگر ایام عادت زن ده روز است نیازی به استظهار نیست ولی اگر ایام عادت کمتر است بایستی استظهار نماید» (همان، باب 13: حدیث 2) و روایات دیگری نیز مانند آن وجود دارد و از این روایت مانند دیگر روایات استفاده می شود - نزدیک به تواتر بوده و اجماع محصل و

منقول نیز وجود دارد که زن باید با ترک عبادت استظهار نماید و اگر ایام عادتش کمتر از ده روز است غسل را به تأخیر بیاندد ولی در اینکه یک روز یا دو روز یا سه روز بعد غسل کند اختلاف است.

فرمایش امام صادق (ع) در موثقه اسحاق بن جریر قائل به یک روز است که می فرماید: «اگر ایام عادتش کمتر از ده روز باشد باید یکروز استظهار نماید» (همان: حدیث 13) و مرسل داود مولی ابی المعزی نیز مشابه روایت بالا است. یا اینکه دو روز باید صبر کند چنانکه زراره در روایت حسن مثل صحیح به صورت مضمیر در کافی آمده و با استناد به امام باقر (ع) در تهذیب آمده و یا آنگونه که از صدوق ذکر شده سه روز باید صبر کند و سماعه به موثقه بگونه مضمیر روایت کرده و محمد بن عمرو بن سعید از امام رضا نقل کرده است و یا پس از گذشتن یک یا دو روز از عادتش بایستی غسل کند آنگونه که در نهاییه و نافع و قواعد و تحریر و مختلف و از ظاهر وسیله و از صدوق و مفید آورده شده بلکه گفته شده این نظر اخیر مشهور است بخاطر فرمایش امام باقر (ع) در خبر زراره می فرماید: «زن مستحاضه بایستی یک یا دو روز استظهار نماید» (همان: حدیث 14) و در خبر دیگر زراره آمده از حضرت رابع به زن حائض پرسیدم که به مقدار ایام عادتش از عبادت خوداری می کند چه کند؟ حضرت فرمود: یکی دو روزی را استظهار نماید پس او مستحاضه است» (همان: حدیث 15).

حکم نمازهای ترک شده در ایام استظهار

به هر حال ظاهراً باید نمازی را که در این استظهار ترک نموده قضاء نماید آنگونه که در منتهی و ذکری و دروس و بیان و جامع المقاصد و روضه و غیر آن آمده است و این هم به طور منقول محصل نظر مشهور است و شاید در این نظر مخالفی نباشد غیر از آنچه از علامه در نهاییه نقل شده است چرا که در وجوب نماز بخاطر عدم وجوب اداء اشکال کرده است بلکه بنا بر وجوب استظهار حرمت عبادت را مطرح کرده است. و بجز آنچه از صاحب مدارک بر می آید که در وجوب قضاء توقف کرده بلکه عدم وجوب را ظاهر دانسته است. برخی از فقهاء بعدی وی از او پیروی کرده اند چون ادله استظهار ظهور در عدم وجوب قضا عبادت فوت شده دارد و اینکه این ایام مثل حیض است و فاضل صاحب ریاض نیز به این نظرتماایل پیدا کرده است. ولی بر نظر مشهور [وجوب قضاء] گاه به لفظ استظهار استدلال می شود که در اخبار وارد شده است. چرا که منظور از این لفظ در جست و جوی معلوم شدن این نکته بودن است که این خون اضافه حیض است یا استحاضه بنابراین حکم هر دو حیض و استحاضه به این خون تعلق می گیرد و کاشفیت آن به گونه ای است که اصحاب گفته اند با این بیان که اخبار نزدیک به صراحت به این نکته است که کشف در ایام استظهار در هر دو صورت قطع و ادامه است و گفته اند اگر ادامه داشته باشد زن مستحاضه است.

احکام حیض

بخش اول - محرمات حائض

زن وقتی که دچار حیض می شود، برخی از اموری که انجام می داده است بر او حرام می شود یعنی نباید در طول مدت حیض آنها را انجام دهد.

عدم صحت نماز، روزه و طواف

علاوه بر اینکه موارد فوق بر حائض حرام است، برخی از اعمال او مثل نماز، روزه و طواف هم باطل است. یعنی عبادتهایی که باید با وضو یا غسل یا تیمم بجا آورده شود بر او حرام است ولی عبادتهایی که به غسل و وضو و تیمم نیاز ندارد مثل نماز میت مانعی ندارد.

مستندات عدم صحت نماز، روزه و طواف

الف) نسبت به این مسأله اجماع وجود دارد.

ب) روایاتی در این باره وجود دارد مانند روایاتی که در ذیل آمده است:

روایت زراره از ابی جعفر (ع) قال: «اذا كانت المرأة طامثا فلاتحل لها الصلاة» (همان، باب 39: حدیث 1 و 3)

امام (ع) فرمودند: «زمانی که زن، حائض شد نماز خواندن او حلال نیست»

یا روایت محمد بن علی الحسین از امام رضا (ع) قال: «اذا حاضت المرأة لا تصلى» (همان: حدیث 2 و 3)

امام رضا (ع) فرمودند: «زمانی که زن حیض می شود نماز نمی خواند»

روایت سماعه بن مهران قال: «سألت ابا عبدالله عن المستحاضه قال: تصوم شهر رمضان ألأ الايام التي كانت تحيض فيها ثم تقضيها بعد» (همان).

سماعه گفت: از امام صادق (ع) راجع به مستحاضه پرسیدم فرمودند: «ماه رمضان را روزه بگیرد مگر ایامی که حیض می شود ولی روزه هایش را بعداً قضا کند».

لمس نام خداوند به هر زبانی که باشد

دست کشیدن و لمس کردن اسماء الهی و نام پیامبر (ص) و ائمه (ع) حرام می باشد. چنانچه در البیان آورده شده است: «بر حائض حرام است لمس نوشته قرآن و همچنین نام خداوند و یا نام یکی از انبیائش و یا ائمه (ع)» (مکی عاملی، 1412: 62).

مستندات حرام بودن لمس نام خداوند بر حائض

روایت داود بن فرقد از ابی عبدالله (ع) قال: «سألته عن التعویذ یعلق علی الحائض؟ قال: نعم لا بأس قال: تقرأه و تکبیه و لا تصبیه یدها» (حرعاملی، 1403: 585).

پرسیدم از امام (ع) از اینکه حائض سوره فلق و ناس را به خود آویزان کند؟ امام (ع) فرمودند: «اشکالی ندارد و فرمودند: آن را می خواند و می نویسد ولی آنرا لمس نمی کند»

ورود به مسجد الحرام و مسجد النبی (ص)

بر جنب و حائض حرام است که به این دو مسجد وارد شوند هر چند توقف نکنند و بخواهند از یک در داخل شوند و از در دیگر خارج شوند. بطور مثال در تنقیح الرائع آمده است: «بر حائض حرام است که داخل

مسجد شود مگر بری عبور اماهمین مقدار نیز در مسجد الحرام و مسجد النبی (ص) حرام است» (مقداد بن عبدالله، 1404: 170).

مستندات حرام بودن و رود حائض به مسجدین

روایت ابی حمزه از ابی جعفر (ع) قال: «اذا كان الرجل نائما في المسجد الحرام او مسجد الرسول (ص) فاحتلم فاصابته جنابه فليتمم ولا يمره في المسجد الا متيمما» (حرعاملی، 1403: 485).

امام (ع) فرمودند: «زمانی که مرد در مسجد الحرام و مسجد الرسول (ص) خوابیده باشد و دچار احتلام شده و جنب شود، باید تیمم کند و با تیمم از مسجد خارج شود».

حرام بودن توقف در سایر مساجد و جواز عبور از آن

توقف حائض در سایر مساجد حرام است ولی اگر از یک در داخل شوند و از در دیگر خارج شوند، مانعی ندارد. همانطور که در ایضاح الفوائد آورده شده است: «توقف در مسجد بر حائض حرام است و عبور از آن کراهت دارد» (نوری: 27).

مستندات حرام بودن توقف در سایر مساجد

در مورد عبور از مساجد به این معنی که از یک در داخل و از در دیگر خارج شود دو نظر وجود دارد:

نظر اول: علمایی که قائل به کراهت می باشند.

نظر دوم: عقیده قائلین به جواز است و مستند این فقها روایات زیر می باشد:

حرام بودن قرار دادن یا گذاشتن چیزی در مسجد

در العروه الوثقی در مورد این مسأله آمده است: «بر حائض قرار دادن چیزی در مسجد، حرام است، زمانی که مستلزم دخول در مسجد است.» (طباطبایی یزدی، 1419: 571).

مستندات حرام بودن وضع شیء در مسجد

روایت محمدبن یعقوب قال: «المتاع يكون فيه؟ قال: نعم و لكن لا يضعان في المسجد شيئا» (حرعاملی: 491).

راوی می گوید: «از امام صادق (ع) از جنب و حائض پرسیدم که از کالایی که در مسجد می باشد تناول کنند؟ اما (ع) فرمودند: بله ولی در مسجد چیزی قرار ندهد»

روایت محمد بن علی از ابی جعفر (ع) که فرمودند: «الحائض و الجنب يأخذان من المسجد و لا يضعان فيه شيئا. قال زرارہ: قلت له فما بالهما يأخذان منه و لا يضعان فيه قال: لانهما لا يقدران على أخذ ما فيه و الامنه و يقدران على وضع ما بيد هما في غيره.» (ذهنی، 1380: 908-909).

«حائض و جنب چیزی از مسجد بر می دارند ولی چیزی در آن نمی گذارند. زراره گفت: چگونه است که چیزی بر می دارند ولی چیزی نمی گذارند؟ فرمودند: زیرا که اگر بخواهند چیزی را از مسجد بردارند، جز از مسجد نمی توانند بردارند اما اگر بخواهند بگذارند در جای دیگری بجز مسجد می توانند بگذارند»¹.

حرام بودن خواندن سوره های سجده دار

یکی از محرمات حائض خواندن سوره هایی است که سجده واجب دارد و آن چهار سوره است الم تنزیل، حم سجده، النجم و علق. بعضی از فقها مانند آیه الله بهجت و حضرت امام خمینی (ره) خواندن حتی یک حرف و یا یک کلمه از سوره های سجده دار را حرام می دانند و آیات عظام گلپایگانی، صافی، خویی، زنجانی، مکارم، سیستانی و تبریزی خواندن هر یک از آیات سجده واجب را حرام می دانند و خواندن آیات دیگر آن سوره را حرام نمی دانند.²

در ریاض آمده است است: «خواندن سوره های سجده دار ولو مقداری از آنها با قصد قرائت، حرام است» (طباطبایی، 1418: 293).

مستندات حرام بودن خواندن سوره های سجده دار

روایت زراره از ابی جعفر (ع) قال: «قلت له الحائض و الجنب هل یقرآن من القرآن شیئا؟ قال: نعم ما شاء الا السجده» (حرعاملی: 493-494).

زراره گفت: «پرسیدم از امام (ع) از حائض و جنب که آیا می توانند چیزی از قرآن بخوانند؟ ایشان فرمودند: «بله هر چه بخواهند می توانند مگر سوره های سجده دار».

جایز بودن شنیدن سوره های سجده دار بر حائض

باید دانست که فقط خواندن این سوره ها بر حائض حرام است و اما شنیدن آن (بدون تلفظ) مانعی ندارد و چون آیه سجده را بشنود، برای انجام سجده واجب، به سجده می رود (طباطبایی، 1412: 571).

مستندات جایز بودن شنیدن سوره های سجده دار

¹ - برخی از فقها مانند آیه الله سیستانی علاوه بر قرار دان چیزیدر مسجد برداشتن چیزی از مسجد را نیز مورد اشکال دانسته اند و همچنین آیات عظام، گلپایگانی و سیستانی حتی قرار دادن چیزی در مسجد را بدون داخل شدن به مسجد، مورد اشکال دانسته اند.

نظر حضرت امام خمینی و آیه الله اراکی این می باشد که توقف در مساجد دیگر و حرم امامان (ع) حرام است ولی اگر از یک در داخل و از در دیگر خارج شوند، یا برای برداشتن چیزی بروند مانعی ندارد.

² - آیه الله بهجت: اگر یک کلمه از این چهار سوره را بخواند حرام است

حضرت امام خمینی: اگر یک حرف از این چهار سوره را بخواند حرام است.

آیات عظام خویی، گلپایگانی، صافی، تبریزی سیستانی: خواندن هر یک از آیات سجده واجب حرام است.

آیه الله مکارم: خواندن یکی از آیات سجده حرام است ولی خواندن غیر آیه سجده از سوره سجده مانعی ندارد.

(منبع: توضیح المسائل مراجع، چاپ پنجم، دفتر انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم 1379 ج 1 ص 227)

موثقه ابی بصیر از امام صادق(ع) که فرمودند: «الحائض تسجد اذا سمعت السجده» (حرعاملی: 584).

«حائض هنگامی که آیه سجده را شنیده به سجده می رود».

روایت امام صادق(ع) که فرمودند: «اذا قرى شیء من العزائم الاربعة و سمعتها فاسجد» (همان).

«زمانی که چیزی از آیه ی های سجده خوانده شد و آنرا شنید، پس به سجده رود».

عدم صحت اعتکاف حائض

اعتکاف حائض صحیح نمی باشد به دلایل زیر:

اولاً: صحیح نبودن روزه های حائض

ثانیاً حرام بودن توقف حائض در مسجد.

و این در حالی است که معتکف باید روزه بگیرد و در مسجد نیز سه روز توقف کند. بنابراین چون اعتکاف مشروط به روزه و روزه مشروط به طهارت می باشد، در نتیجه اعتکاف مشروط به طهارت می باشد.

حرمت مقاربت در حال حیض

یکی دیگر از محرمات حیض مقاربت می باشد. حرمت نزدیکی کردن با حائض با دو شرط محقق می شود:

الف) در قبل باشد.

ب) مرد عالم به حیض بودن زن باشد.

مستندات حرمت مقاربت

الف) آیه شریفه قرآن که می فرماید: «يسئلونك عَن المحيض قل هو أذى فاعزلوا النساء في المحيض» (سوره بقره، آیه 222). «از تو درباره عادت ماهانه زنان می پرسند بگو: این برای آنان رنجی است. پس در روزهای حیضشان از ایشان کناره بگیرد و با آنان نزدیکی نکنید».

کلمه «فاعزلوا» امر است و ظهور در وجوب دارد؛ پس آیه بیانگر این مطلب است که در حال حیض نباید با زنها مقاربت صورت گیرد.

ب) روایاتی که در این مورد وارد شده است:

روایت محمدبن یعقوب از ابی عبدالله(ع): «قال: و هذه يأتيها بعلمها إلا في أيام حیضها.» (حرعاملی: 567).

امام (ع) فرمودند: «شوهرش با او نزدیکی کند مگر در ایام حیضش».

روایت محمدبن اسماعیل از ابی عبدالله(ع) قال: «المستحاضه تنظر أيامها فلاتصل فيها ولا يقربها بعلمها.» (کلینی، 1407: 88-89).

امام (ع) فرمودند: « مستحاضه به آیام عادتش می نگرد و در آن ایام نماز نمی خواند و شوهرش با او نزدیکی نمی کند.»

اختصاص حرمت به قبل

حرمت مقاربت در حال حیض مخصوص قبل است و تلذذهای دیگر از جمله مقاربت از دبر را شامل نمی شود.

مستندات اختصاص حرمت به قبل

روایت عبدالملک بن عمرو قال: «سألت أبا عبد الله (ع) ما يحل الرجل من المرأة و هي حائض؟ قال: كل شيء غير الفرج» (حرعاملی: 570).

می گوید: «سؤال کردم از امام (ع) شوهر زن حائض چه بهره ای از او می برد؟ حضرت فرمود: هر چیزی غیر از قبل.»

حدیث دیگری از عبدالملک بن عمرو از امام صادق (ع) که ایشان فرمودند: «كل شيء ماعد القبل منها بعینه.» (حرعاملی: 572-574).

« هر چیزی از زن غیر از خود قبل.»

عدم لزوم انجام غسل برای مقاربت

وقتی خون حیض قطع شد، قبل از انجام غسل نیز مقاربت جایز است و مستند این مسأله روایتی است که در آن امام (ع) می فرمایند: «وقتی زن خودش را تطهیر کرد، هر چند غسل نکرده باشد، همسرش می تواند با او نزدیکی کند» (همان).

در مقابل این روایت روایاتی وجود دارد که مضمون آنها این است که قبل از انجام غسل مقاربت جایز نیست. به عنوان نمونه وقتی از امام (ع) سؤال می شود که آیا نزدیکی کردن قبل از انجام غسل جایز است یا خیر حضرت می فرمایند: «لاحتی تغتسل» یعنی «نه تا اینکه غسل کند.» (ایروانی، 1376).

کفاره و طی حائض

در مورد لزوم کفاره و طی حائض دو نظر وجود دارد:

نظر اول مربوط به گروهی از فقهاست که کفاره را واجب دانسته اند این فقها برای اثبات عقیده خود به روایات زیر استناد کرده اند:

صحیححه محمد بن مسلم قال: «سألته عن من أتى إمراًته وهي طامث؟ قال: يتصدق بدنيار ويستغفر الله تعالى» (حرعاملی: 574-575).

« پرسیدم از مردی که با زنش در هنگام حیض با او نزدیکی کرده است؟ حضرت فرمودند: یک دینار صدقه می دهد و استغفار می کند».

روایت داود بن فرقد از اَبی عبدالله(ع) در مورد کفاره وطی حائض اینکه اگر در اول ایام حیضش بود یک دینار و اگر در وسط باشد نصف دینار و اگر در آخرش باشد ربع دینار مکفاره دهد. راوی می گوید: «فإن لم یکن عنده ما یکفر؟ قال: فلتصدق علی مسکین واحد، وإلاستغفر الله.»(همان).

« اگر کفاره نزد او نباشد چه کند؟ حضرت فرمودند: باید بر یک مسکین صدقه دهد و اگر همین را نیز ندارد، استغفار کند.»

میزان کفاره وطی حائض

مقدار کفاره به نسبت اینکه در چه زمانی از ایام حیض، واقع شود متفاوت است، به این ترتیب که:

الف) اگر در ثلث اول حیض واقع شود هجده نخود طلا (بنابر روایات یک دینار)

ب) اگر در ثلث دوم باشد نه نخود طلا (بنابر روایات نصف دینار)

ج) اگر ثلث آخر باشد، چهار نخود و نیم طلا(بنابراین روایات ربع دینار) باید کفاره بدهد.

اگر کسی هم در قسمت اول و هم در قسمت دوم و هم در قسمت سوم حیض با زن خود جماع کند باید هر سه کفاره را که روی هم سی و یک نخود و نیم طلا می شود، بدهد.

اگر کسی بعد از آنکه در حال حیض جماع کرد و کفاره آن را داد، دوباره جماع کند و در بین آنها کفاره ندهد) احتیاط واجب آن است که برای هر جماع یک کفاره بدهد، البته در این مورد دو نظر وجود دارد:

نظر اول: همان که در بالا ذکر شد یعنی تکرار کفاره به دلیل اصل عدم تداخل (محقق ثانی، 1414: 324).

نظر دوم: نظر کسانی است که قائل به تکرار کفاره هستند.¹

حرمت طلاق دادن حائض

از دیگر محرماتی که در باب حیض مطرح می شود. طلاق دادن حائض است یعنی اینکه نمی توان زنی را که در حیض به سر می برد طلاق داد.

مستندات حرمت طلاق حائض

باید گفت که علاوه بر اجماع (موسوی و شریف، 1415: 306)، آیه « فطلقوهن لعدتهن » (سوره طلاق، آیه 1) و روایات بسیاری که در این زمینه وارد شده است از مستندات این مورد می باشد.

ترجمه و تفسیر آیه: « هر زمان خواستید زنان را طلاق دهید در زمان عده طلاق دهید».

1. صاحب جواهر و صاحب شرایع السلام از قائلین به این نظر می باشد.

منظور این است که صیغه طلاق در زمانی اجرا شود که زن از عادت ماهیانه پاک شده است و با همسرش نزدیکی صورت نگرفته باشد. در اینجا تأکید می‌کند که طلاق باید با آغاز عده همراه شود و این تنها در صورتی ممکن است که طلاق در حال پاکی بدون آمیزش تحقق یابد (مکارم شیرازی، 1369: 220).

حرمت طلاق حائض با این شروط

طلاق دادن حائض با شروط زیر حرام است:

اولاً: شوهرش حاضر یا در حکم حاضر باشد.

ثانیاً: شوهرش با او نزدیکی کرده باشد.

ثالثاً: زن حامله نباشد.

دلایلی که بر این شروط می‌توان ذکر کرد روایاتی است که در ذیل آمده است:

روایت محمد بن علی از ابی جعفر (ع) قال: «خمس يطلقن علی کل حال، الحامل المتبین حملها والتي لم یدخل بهازوجها والغائب عنها زوجها والتي لم تحض والتي قدجلست عن المحيض.» (حرعاملی، 1409: 54).

«پنج گروه از زنان در هر حالی می‌توان طلاق داد، حامله ای که حملش مشخص شده باشد، زنی که همسرش با او نزدیکی نکرده باشد، زنی که همسرش غائب است، زنی که حیض نمی‌شود و زنی که یائسه شده باشد.»

بخش دوم: مکروهات حائض

کراهت خضاب کردن چه با حنا چه با غیر حنا و مستندات آن

رنگ کردن مو چه با حنا باشد چه با غیر حنا بر حائض مکروه می‌باشد.

روایت عامر بن جزاعه (ع) قال: «سمعتہ یقول: لا تختضب الحائض و لاجنب» (حرعاملی، 1403: 593).

«از امام صادق (ع) شنیدم که می‌فرمودند: حائض و جنب خضاب نمی‌کنند.»

روایت محمد بن سهل از ابی الحسن (ع) در پرسش از حکم زنی که حیض شده و خضاب کرده امام (ع) فرمودند: «لابأس به» (نراقی، 1415: 308) یعنی «اشکال ندارد».

از جمع بین این روایت با روایت قبل کراهت استنباط می‌شود. روایتی که در مکارم الاخلاق آمده است: «یکره أن یختضب الرجل و هو جنب» (حرعاملی: 493-494).

«خضاب کردن برای مردی که جنب است کراهت دارد.» صراحتاً حکم به کراهت را بیان می‌کند و از آنجا که حائض و جنب در احکام با هم مشترکند، این حکم بر حائض نیز جاری می‌شود.

کراهت خواندن قرآن بیش از هفت آیه و مستندات آن

به جز سوره های عزائم که خواند آنها حرام بود و در بخش قبل آن را بیان کردیم، حائض می تواند تا هفت آیه از دیگر سوره ها را بخواند و بیش از هفت آیه کراهت دارد.

روایت زراره از ابی جعفر(ع) قال: «قلت له الحائض و الجنب هل یقرآن من القرآن شیئاً؟ قال: نعم ماشاء الله إلیسجره» (همان).

«گفتم به امام (ع) آیا جنب و حائض می توانند قرآن بخوانند؟ امام (ع) فرمودند: بله، هرچه که می خواهد مگر سوره های سجده دار.»

کراهت حضور زن حائض بر بالین محتضر و مستندات آن

زنی که حیض شده است کراهت دارد که بر بالین محتضر حضور داشته باشد.

از مستندات این مورد روایت علی بن حمزه در حالی که به ابی الحسین گفت: «المرأه تععد عند رأس المریض و هی حائض فی حد الموت؟ قال: لا بأس ان تمرضه، فإذا خافوا علیه و قرب ذلك فلتنخ عنه و عن قریه فإن الملائکة تتأذی بذلك» (همان: 595).

«حائض می تواند بر سر مریض محتضر بنشیند؟ فرمودند: اشکالی ندارد که از محتضر پرستاری کند پس زمانی که اطرافیان بر مرگ محتضر ترسیدند و مرگ نزدیک شد، پس باید پرستاری را به دیگری واگذار کند و به محتضر نزدیک نشود.»

کراهت لمس کردن حاشیه و فاصله بین سطور قرآن و حمل کردن آن و مستندات آن

«بر حائض حمل کردن قرآن، لمس کردن حاشیه و ما بین خطهایش مکروه است، اگر که به خط قرآن دست نکشد که این کار حرام است» (طباطبایی، 1416: 371).

کراهت استمتاع از بدن زن غیر از فرج، در فاصله میان ناف تا زانو و مستندات آن

روایت عبیدالله بن علی الحلبي که از ابی عبدالله در مورد زن حائض و اینکه چه نوع استمتاعی برای شوهرش حلال است پرسید؟ قال: «تنزر بإزار إلی الرکتین و تخرج سرتها، ثم له ما فوق الأزار، قال: و ذکر عن ابیه (ع) أن میمونه کانت تقول: إن النبی (ص) کان یأمرنی إذا کنت حائضاً ان اتزر بثوت ثم اضطجع معه فی الفراش» (حرعاملی: 571).

امام (ع) فرمودند: «رو اندازی بر روی زانوهای زن بیاندارد، بطوری که ناف خارج باشد از ما فوق ازار بهره مند شود. سپس به نقل از پدرشان فرمودند: که میمونه می گوید: پیامبر (ص) زمانی که حائض بودم به من امر می فرمودند که لباسی بپوشم سپس با او در بستر بخوابم»

کراهت نگاه حائض در شب جهت اطلاع از پاکی و مستندات آن

کراهت دارد که حائض در هنگام شب و غلبه تاریکی خودش را واریسی کند تا ببیند پاک شده است یا نه زیرا چه بسا که رنگ آن زرد یا قهوه ای باشد.

روایت علی بن ابراهیم از ابی عبدالله: «انه كان ينهى النساء ان ينظرن الى انفسهن فى المحيض بالليل و يقول انها قد تكون الصفرة و الكدره» (همان: 563).

«همانا ایشان زنان حائض را از نگاه کردن به خودشان در شب منع می فرمودند، به دلیل اینکه شاید آنچه می بینند زرد رنگ یا قهوه ای باشد.»

بخش سوم: مستجات حائض

استحباب وضو گرفتن هنگام هر نماز و روزه قبله نشستن و ذکر گفتن به مقدار نماز و مستندات آن

گر چه که حائض نباید نماز بخواند و نماز خواندن بر او حرام است ولی مستحب است که در اوقات نماز وضو بگیرد و روزه قبله بنشیند و ذکر خدا بگوید.

روایت محمد بن یعقوب از ابی جعفر (ع) قال: اذ كانت المراه طامثا فلا تحل لها صلاة و عليها ان تتوضأ وضوء الصلاة عند وقت كل صلاة، ثم تقعد فى موضع طاهر فتذكر الله عزوجل وتسبحه وتهلله وتحمده كمقدار صلاتها» (همان: 587-588).

«زمانی که زن حیض بود نماز خواندن بر او حرام میشود، هنگام هر نماز وضو بگیرد، سپس در مکان پاکی بنشیند و ذکر خدا بگوید و او را تسبیح، تهلیل و حمید کند به اندازه هر نماز»

استحباب وضو گرفتن هنگام خوردن و آشامیدن و مستندات آن

خوردن و آشامیدن برای حائض کراهت دارد ولی اگر وضو بگیرد مکروه نیست.

روایت محمد بن اسماعیل از اباعبدالله (ع) قال: «تتوضأ المراه الحائض اذا أردت أن تاكل»

حضرت فرمودند: «حائض هرگاه اراده کرد غذا بخورد، وضو میگیرد.»

استحباب امساک حائض رامبطلات روزه اگر در طول روز پاک شود و مستندات آن

زنی که جزئی از روز ماه رمضان از حیض بوده و بعد پاک شده است به این صورت که در طول روز مثلا صبح یا ظهر یا بعد از ظهر تا قبل از اذان مغرب پاک شود مستحب است تا اذان مغرب از مبطلات روزه امساک کرده و مانند روزه دار باشد.

بخش چهارم: واجبات حائض

وجوب غسل بر حائض پس از قطع خون و مستندات آن

هنگامی که حائض از حیض پاک شد بر او واجب است که غسل حیض را برای انجام عبادیات، انجام دهد. روایت سماعه، از ابی عبدالله (ع) قال: « وغسل الحیض واجب». امام (ع) فرمودند: « غسل حیض واجب است.» (همان: 534).

وجوب گرفتن وضو قبل یا بعد از غسل و مستندات آن

غسل حیض کافی از وضو نمی باشد بلکه حائض پس از اینکه از حیض پاک شد برای انجام فرایضش باید وضو بگیرد.

صحیح ابن عمیر از امام صادق (ع) قال: « کل غسل قبله وضوءاً غسل الجنابه» (همان: 516).

« قبل از هر غسلی وضو است مگر غسل جنابت».

روایتی از پیغمبر (ص): « کل غسل فیہ الوضوء الا الجنابه» (نوری: 477).

« برای هر غسلی وضو است مگر جنابت».

نحوه انجام غسل حیض و تیمم بدل از غسل حیض

غسل حیض مانند همه غسلهای دیگر انجام می شود. یعنی هم بصورت ترتیبی و هم بصورت اترتاسی می توان آن را انجام داد.

اگر آب به قدر کافی برای غسل نباشد باید بدل از غسل تیمم کند.

مستندات تیمم بدل از غسل حیض

روایت محمد بن یعقوب از ابن عبدالله قال: « إذا كان معها بقدر ماء تغسل به فرجها فتغسله ثم یتیمم» (حرعاملی: 571).

حضرت فرمودند: «اگر آب بقدر شستن فرج دارد، پس آن را بشوید، سپس تیمم می کند».

روایت محمد بن علی از ابی عبدالله (ع) قال: «سألته عن المرأة إذا تیممَّت من الحیض هل تحل لزوجها؟ قال: نعم» (همان).

راوی می گوید: «در مود زنی که بدل از غسل حیض تیمم کرده پرسیدم که آیا بر شوهرش حلال است؟ حضرت فرمودند: بله».

دلایل عدم تفاوت بین غسل حیض و سایر غسل ها

برای اثبات یکسانی کیفیت و چگونگی غسل حیض با سایر غسل ها می توان دودلیل بیان کرد:

اولاً: مسأله غسل به دلیل اینکه درپاره ای از موارد شرط ورود به نماز است، بسیار مورد ابتلا و اهتمام مسلمین بود است. این کثرت ابتلا منحصر به زمان کنونی نیست و در عصر ائمه معصومین (ع) نیز وجود داشته است. یکی از مهمترین غسل ها، غسل حیض است و قطعاً مورد اهتمام مسلمین بوده است، پس اگر کیفیت و شیوه انجام این غسل با سایر غسلها متفاوت می بود، باید بسیار از آن سؤال می شد و روایات فراوانی با توجه به کثرت ابتلا به آن، از معصومین (ع) بدست ما می رسید، لذا همین که روایتی دال بر تفاوت این غسل با دیگر غسل ها موجود نیست، بهترین دلیل برای اثبات یکسانی آن با سایر غسل ها خصوصاً غسل جنابت است.

ثانیاً علاوه بر دلیل عام فوق، که برای وحدت هر غسلی با سایر اغسال می توان از آن بهره برد، در خصوص یکسانی غسل حیض با سایر غسل ها، موثقه حلبی وارد شده که خلاصه مضمونش این است که هیچ تفاوتی بین غسل جنابت و غسل حیض وجود ندارد.

تداخل غسل حیض و جنابت و مستندات آن

حدیث عبدالله بن سنان از امام (ع) قال: « سألت عن المرأة تحيض وهي جنب هل عليها غسل الجنابة؟ قال: غسل الجنابة والحیض واحد» (حرعاملی: 566-567).

راوی می گوید: « از امام (ع) پرسیدم راجع به حائضی که جنب است، آیا غسل جنابت بر اوست؟ حضرت فرمودند: غسل جنابت و حیض یکی است».

یکی بودن غسل جنابت و حیض به این معنی است که می توان هر دو را با یک غسل انجام داد.

روایت عباس بن عامر قال: « سألت أبا عبدالله (ع) عن رجل وقع على امرأة ته فطمثت بعد ما فرغ، أتجعله غسلًا واحداً إذا طهرت أو تغتسل مرتين؟ قال: تجعله غسلًا واحداً عند طهرها» (همان: 527).

راوی می گوید: « از امام (ع) پرسیدم از مردی که بازنش نزدیکی کرد و بعد از فراغت، زن حائض شد، آیا زمانی که پاک شد یک غسل انجام دهد یا دو بار غسل کند؟ امام فرمودند: هنگامی که پاک شد یک غسل انجام دهد».

وجوب اختبار قبل از غسل و مستندات آن

زنی که از حیض پاک شده است باید از پاک بودن خود اطمینان حاصل کرده، بعد غسل کند.

روایت محمد بن یعقوب از ابی جعفر (ع) که فرمودند « إذا أردت الحائض أن تغسل فلتستدخل قطنه فإن خرج فيها شيء من الدم فلا تغسل، وإن لم تر شيئاً فلتغتسل» (همان: 562).

«زمانی که حائض خواست غسل کند پس باید پنبه ای داخل فرج نماید، پس از اگر پنبه را خارج کرد و بر آن خون بود غسل نمیکند و اگر چیزی از خون ندید باید غسل کند».

وجوب قضا و جبران برخی اعمال که در حال حیض از او فوت شده

حائض بعد از اینکه از حیض پاک شد باید برخی از اعمالی که بواسطه حیض از او فوت شده جبران نموده و قضای آن را بجا آورد.

وجوب قضای روزه و مستندات آن

روزه گرفتن برای حائض حرام می باشد ولی بعد از اینکه پاک شد باید قضای آنرا بجا آورد.

روایت جعفر بن محمد (ع) قال: «... الحائض تترك الصلاة ولا تقضيها وتترك الصوم وتقضيه»

امام (ع) میگوید «... حائض نماز را ترک میکند و قضا نمی کند و روزه را ترک میکند و قضای آن را بجا می آورد».

وجوب قضای نمازهای یومیه

نمازهای یومیه قضاندارد، ولی اگر زن در موقعیت هایی که در ذیل می آید. قرار بگیرد باید قضای آن را بجا آورد:

وجوب قضای نماز به علت تاخیر انداختن از وقت

هرگاه وقت نماز داخل شود وزن نماز را تأخیر اندازد و از اول وقت به اندازه انجام واجبات یک نماز بگذارد و حائض شود قضای آن نماز بر او واجب است ولی درتند خواندن و کند خواندن و چیزهای دیگر باید ملاحظه حال خود را بکنند مثلاً زنی که مسافر نیست اگر در اول ظهر نماز نخواند، قضای آن در صورتی واجب می شود که به مقدار خواندن چهار رکعت نماز با احتساب طهارت و سایر شرایط از اول ظهر بگذرد و حائض شود برای کسی که مسافر است، گذشتن وقت به مقدار خواندن دو رکعت کافی است و نیز باید ملاحظه شرایطی را که دارا نیست بنماید؛ پس اگر به اندازه فراهم آوردن آن مقدمات و خواندن یک نماز بگذرد و حائض شود قضا واجب است و گرنه واجب نیست.

مستند وجوب قضای نماز به علت تاخیر انداختن

روایت یونس بن یعقوب از ابن عبدالله (ع) در مورد زنی که وقت نماز داخل شد در حالی که پاک بود و نماز را به تاخیر انداخت تا اینکه حائض شد، فرمودند: «تقضى إذا طهرت» (همان: 597-598).

«زمانی که پاک شد قضا کند».

روایت سماعه که گفت: «سالت ابا عبدالله (ع) عن المرأة صلت من الظهر ركعتين ثم إنها طمئت وهي جالسه، فقال: تقوم من مكانها فلا تقضى الركعتين» (همان).

«پرسیدم از امام صادق (ع) در مورد زنی که دو رکعت از نماز ظهر را خواند و حائض شد در حالی که نشسته بود؛ امام فرمودند: از جایش بلند شود و قضای دو رکعت را انجام نمی دهد».

وجوب قضای نماز حائض که در آخر وقت پاک شده است

اگر زن در آخر وقت از خون پاک شود و به اندازه غسل، وضو و مقدمات دیگر نماز مانند تهیه لباس یا آب کشیدن آن و خواندن یک رکعت نماز یا بیشتر از یک رکعت وقت داشته باشد، باید نماز را بخواند و اگر نخواند باید قضای آنرا بجا آورد.

مستند و جوب قضای نماز حائض که در آخر وقت پاک شده است

سخن امیر المومنین (ع): «من أدرك ركعه من العصر قبل أن تغرب الشمس، فقد أدرك الصلاة».

«کسی که قبل از غروب خورشید یک رکعت از نماز عصر را درک کرده باشد، محققاً نماز را درک کرده است».

حدیث نبوی (ص): «من أدرك ركعه من الصلاة فقد أدرك الصلاة».

«کسی که یک رکعت از نماز را درک کرده باشد، محققاً نماز را درک کرده است».

این دو حدیث این مطلب را بیان میکنند که اگر کسی فقط به اندازه یک رکعت از نماز وقت داشته باشد، تمام آن نماز بر او واجب است و باید آنرا بطور کامل بخواند و اگر این کار نکند باید قضای آنرا بجا آورد.

نتیجه گیری

- 1- سیاه، قرمز، گرم و غلیظ بودن و با فشار خارج شدن، صفات و ویژگی های خون حیض است.
- 2- برای تشخیص خون حیض از دیگر خونها مانند زخم، ازاله بکارت و استحاضه باید به صفات و ویژگی های این خونها که در روایات آمده است، توجه کرد.
- 3- خونی که دختر پس از پایان نه سال قمری و قبل از پنجاه سال قمری که از سه روز بیشتر و از ده روز کمتر باشد و تا حیض بعدی ده روز فاصله باشد حیض است.
- 4- ملاک در تحقیق عنوان عادت در صاحب عادت (از هر سه قسم) دوبار حیض دیدن و بیشتر است.
- 5- علاوه بر صاحب عادت و قتیبه عددیه و عادت و قتیبه، عادت در عدد نیز محقق می شود و مساوی بودن دو طهر در تحقق عادت و قتیبه لازم نیست.
- 6- در عادت چه و قتیبه و چه عددیه شرط است که دو حیض، یکسان و پیوسته باشد، بگونه ای که بین آنها یک حیض ناهمگون فاصله نشده باشد.
- 7- نقاء متخلل (که همان پاکی در ایام حیض است) بعد از سه روز و قبل از ده روز حیض محسوب می شود.

8- بر زن صاحب عادت واجب است که استظهار کند و هنگامی که حائض، یقین به پاکی حاصل کرد، غسل بر او واجب است.

9- حیض حدث اکبر محسوب می شود و حائض نیز مانند جنب محدث به حدث اکبر است.

10- نماز، روزه و طواف بر حائض حرام است و اگر این اعمال را انجام دهد صحیح نیست.

11- حائض نباید قرآن، نام خدا، پیامبر و ائمه را لمس کند، مگر آنکه بر روی آن مانعی مانند طلق یا رو کشی مانند پلاستیک باشد ولی می تواند حاشیه و بین سطور قرآن را لمس کند، که این امر کراهت دارد.

12- حائض به هیچ وجه نباید وارد مسجد الحرام و مسجد الرسول (ص) شود حتی برای عبور کردن ولی در مساجد دیگر غیر از این دو مسجد می تواند از یک در داخل و از در دیگر خارج شود و همچنین در هیچ مسجدی نباید وسیله ای قرار دهد.

13- بر حائض خواندن سوره های سجده دار حرام است ولی گوش کردن آن بلا اشکال است و همچنین غیر از عزائم خواندن دیگر سوره ها تا هفت آیه بلا مانع است و بیشتر از آن کراهت دارد.

14- مقاربت با حائض در قبل حرام است و کفاره آن بنا بر نظر اکثر فقها واجب است.

15- وضوی حائض برای انجام عبادات مستحبی مانند ذکر گفتن، رو به قبله نشستن، خوردن و آشامیدن صحیح است و به عنوان یک امر مستحبی توصیه شده است.

16- غسل حیض کافی از وضو نمی باشد و حائض باید برای انجام فرایض بنا بر نظر اکثر فقها وضو بگیرد.

17- علاوه بر روزه نمازهای یومیه نیز در دو حالت باید قضا شود:

الف) زمانی که نماز را از اول وقت به تاخیر انداخته و بعد حیض شده باشد

ب) زمانی که از حیض پاک شود و هنوز وقت برای انجام فرایض باشد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

بنی هاشم، سید محمد حسن، (1379). توضیح المسائل مراجع عظام، چاپ پنجم (دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).

مکارم شیرازی، ناصر، (1366). تفسیر نمونه، چاپ نوزدهم، (دار الکتب الاسلامیه)

ابن منظور، محمد بن مکرم، (1414). لسان العرب، چاپ سوم (انتشارات دارالفکر)

ایروانی، باقر، (1376). دروس التمهیدیه، چاپ اول (قم انتشارات فقه)

- حر عاملی، محمد بن الحسن، (1403). وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه (عبدالرحیم ربانی شیرازی) چاپ پنجم (بیروت - لبنان: دار احیاء التراث العربی)
- حسینی روحانی، سید محمد صادق، (1412). فقه الصادق، چاپ سوم (مدرسه امام صادق رجب)
- سلار دیلمی، حمزه بن عبدالعزیز، (1414). مراسم العلویه (قم - مجمع العالمی اهل بیت)
- صدوق، محمد بن علی، (1415). المقنع (قم - مؤسسه امام هادی)
- عاملی، زین الدین احمد، (1307). روض الجنان فی شرح ارشاد الأذهان.
- عاملی، سید محمد جواد، (1420). مفتاح الکرامه، چاپ اول (بیروت، دارالکرامه، دار التراث)
- عاملی کرکی، علی بن حسین، (1414). جامع المقاصد فی الشرح القواعد، چاپ دوم (قم - مؤسسه آل البيت علیهم السلام)
- فاضل هندی، بهاء الدین محمد، (1416). كشف اللثام عن القواعد الاحکام (قم - مؤسسه النشر الاسلامی لجامعه المدرسین)
- کلینی، محمد بن یعقوب، (1407). الکافی، چاپ چهارم (تهران - دار الکتب الاسلامیه)
- محقق کرکی، (1412). رسائل کرکی، (قم - مکتبه سید مرعشی)
- مکارم شیرازی، (1413). تعلیقات علی عروه الوثقی، چاپ دوم (قم - مدرسه امام امیرالمؤمنین)
- موسوی، علی بن حسن، الانتصار، (1415). چاپ اول (قم - دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم)
- نجفی، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح الشرایع الاسلام، چاپ هفتم (بیروت - نشر دار احیاء التراث العربی)
- نراقی، احمد بن محمد، (1415). مستند الشیعه فی احکام الشریعه، چاپ اول (قم - مؤسسه آل البيت علیهم السلام)
- نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول (بیروت مؤسسه آل البيت علیهم السلام)